

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

κρατική
βία και
λειτουργική
τρομοκρατία

συζήτηση
για την
ιδεολογία
του ΠΑΣΟΚ

Τό επάγγελμα του αρχιτέκτονα
- αφιέρωμα -

Αναφορά
στην ιστορία
του
αρχιτεκτονικού
επαγγέλματος

...άνανέωση
σημαίνει
νά πολιτικοποιηθεί
ή πολιτική
της άριστερας...

Μάκη Καβουριάρη, Τό συνέδριο του ΚΚΕ έσωτερικού: μετατοπίσεις και συγκαλύψεις. **Τάσου Ανθουλιά**, Έγκυκλοπαιδισμός: παιδική άρρώστια της ελληνικής εκπαίδευσης. **Γεωργίας Πετράκη**, Όταν τό φοιτητικό κίνημα θριαμβολογεί ■ **Γιώργου Πάσχου**, Κρατική βία και λειτουργική τρομοκρατία. **Άγγελου Έλεφάντη**, ... Άνανέωση σημαίνει νά πολιτικοποιηθεί ή πολιτική της άριστερας... ■ **Γιώργου Κατσιγιάννη**, Λίβανος: ή γενοκτονία συνεχίζεται. **Γιώργου Ρωμαίου**, Ο ιταλικός λαός καταδικάζει την πολιτική βία. ■ **Τό επάγγελμα του αρχιτέκτονα (αφιέρωμα)**. Εισηγήσεις: **Ν. Δεσύλλα**, Αρχιτεκτονική διαγωνισμοί. **Παύλου Λουκάκη**, Ο ρόλος του αρχιτέκτονα για τις χωροταξικές - ρυθμιστικές μελέτες. **Π. Τζώνου**, Η αυτοσυνείδηση της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης. **Άλκη Χριστοφέλλη**, Λειτουργία και στρατηγική της αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Παρεμβάσεις: **Δημ. Αντωνακάκη**, Αναζητώντας τό νόημα της καθημερινής μας δουλειάς. **Σουζ. Αντωνακάκη**, Μιά δυνατότητα της αρχιτεκτονικής πρακτικής. **Μαριλένας Κόμη**, Φολκλορισμός και λαϊκισμός. **Παύλου Κρέμου**, Τρεις αρχιτεκτονικές γενιές. **Γιώργου Σημαιοφορίδη**, Υποθέσεις για την αρχιτεκτονική πρακτική. **Κωστή Χατζημιχάλη**, Για μία ριζοσπαστική θεώρηση του χώρου. ■ **Γιάννη Χατζηγάγα**, Λογοτεχνία και αρχιτεκτονική. **Γιάννη Τσιώμη**, Άνθρωποι και πέτρες. ■ **Ρέας Γαλανάκη**, Προτάσεις για την ανάγνωση του Ν. Καββαδία. ■ **Βασίλη Καπετανγιάννη**, Σημασία της συζήτησης για τό ΠΑΣΟΚ. ■ Βιβλιοκριτικά - Νέα βιβλία - Περιοδικά.

Μηνιαία επιθεώρηση ■ τεύχος 18 ■ Άπρίλιος 1978 ■ 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση. Άπρίλιος 1978. 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Άθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μάκης Καβουριάρης	Τό 2ο (10ο) συνέδριο του ΚΚΕ έσωτ.: μεταπολίσεις και συγκαλύψεις	2
Τάσος Άνθουλιός	Έγκυκλοπαιδισμός: παιδική άρρώστεια τής έλληνικής έκπαίδευσης	7
Γεωργία Πετράκη	Όταν τό φοιτητικό κίνημα θριαμβολογεί	12
Γιώργος Πάσχος	Κρατική βία και λειτουργική τρομοκρατία	16
Άγγελος Έλεφάντης	Άνανέωση σημαίνει να πολιτικοποιηθεί ή πολιτική τής άριστεράς	24
Γιώργος Κατσιγιάννης	Λίβανος: Η γενοκτονία συνεχίζεται	31
Γιώργος Ρωμαίος	Ό Ιταλικός λαός καταδικάζει τήν πολιτική βία	33
Ν. Δεσύλλας	Άρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί	37
Παύλος Λουκάκης	Ό ρόλος του άρχιτέκτονα για τίς χωροταξικές - ρυθμιστικές μελέτες	40
Π. Τζώνος	Η άυτοσυνείδηση τής άρχιτεκτονικής έκπαίδευσης	47
Άλκης Χριστοφέλλης	Λειτουργία και στρατηγική τής άρχιτεκτονικής σύνθεσης	52
Δημ. Άντωνάκης	Άναζητώντας τό νόημα τής καθημερινής μας δουλειάς	57
Σουζάνα Άντωνάκη	Μία δυνατότητα τής άρχιτεκτονικής πρακτικής	64
Μαριλένα Κόμη	Φολκλορισμός και λαϊκισμός	64
Παύλος Κρέμος	Τρείς άρχιτεκτονικές γενιές	65
Γιώργος Σημαιοφορίδης	Υποθέσεις για τήν άρχιτεκτονική πρακτική	66
Κωστής Χατζημιχάλης	Για μία ριζοσπαστική θεώρηση του χώρου	68
Γιάννης Τσιώμης	Άνθρωποι και πέτρες	75
Γιάννης Χατζηγώγας	Ό χώρος τής γειτονιάς μέσα άπό τήν σύγχρονη έλληνική λογοτεχνία	85
Ρέα Γαλανάκη	Προτάσεις για τήν άνάγνωση του Νίκου Καββαδία	94
Βασίλης Καπετανγιάννης	Η θεωρητική και πολιτική σημασία τής συζήτησης για τό ΠΑΣΟΚ	100
Άνδρέας Παναγόπουλος	«Τά χαμένα πρόσωπα» του Ε. R. Doods	109
Νέα βιβλία - Περιοδικά		110

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Για Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Για ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος Άθήνα

Έκδότης: Δήμος Μαυρομάτης, Όδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης ■ Φωτοστοιχειοθεσία: «Φωτοσυνθετική Ε.Ε.» - Λουκάς Γιobάνης & ΣΙΑ, Έμμ. Μπενάκη 87α, τηλ. 3636896 ■ Έκτυπωση: Άφοί Χρυσοχοΰ, Στυμφαλίας 8 - Περιστέρι, τηλ. 5719937 ■ Φωτογραφίες - Μοντάζ: Άφροδίτη Άντωνάκη, Κολοκοτρώνη 12, τηλ. 3237850.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

— αρχιτεκτονική παιδεία και αρχιτεκτονικό έργο —

του Άλκη Χριστοφέλλη

Άρχιζοντας, πρέπει να σας πω ότι οι παρατηρήσεις και οι σκέψεις μου προέρχονται από προσωπικά βιώματα στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Μιλάνου, όπου φοίτησα και όπου τώρα διδάσκω, από όσα διάβασα και κουβέντιασα τα τελευταία χρόνια με συναδέλφους και φοιτητές και τέλος προέρχονται από την αίσθηση που λίγο—πολύ καθένας έχει για το τί συμβαίνει στον τόπο του.

Ο τίτλος της ομιλίας μου ήχει κάπως αισιόδοξα, σαν εγερτήριο σάλπισμα: λειτουργία και στρατηγική της αρχιτεκτονικής σύνθεσης.

Είναι λοιπόν αναγκαίες κάποιες διευκρινίσεις.

Ή άποψη, κατ' αρχήν, ότι προϋπόθεση για την κοινωνική λειτουργία του αρχιτέκτονα είναι το αρχιτεκτονικό έργο, έχει από πολλούς έδω και αρκετά χρόνια αναθεωρηθεί.

Ενώ κανείς σχεδόν δεν άμφισβητεί την σημασία της κοινωνιολογίας και της

οικονομικής επιστήμης για τη γνώση των συνθηκών διαμόρφωσης του περιβάλλοντος, είναι σήμερα πολλοί οι αρχιτέκτονες και οι φοιτητές στη Δυτική Ευρώπη που δεν ασχολούνται με την αρχιτεκτονική σύνθεση. Ύποστηρίζουν ότι στο σημερινό στάδιο ανάπτυξης του μονοπωλιακού καπιταλισμού είναι ουτοπικές οι προτάσεις και οι προσπάθειες για την παραγωγή ενός νέου κτιριακού πολιτισμού. Πραγματικά, γίνονται δλο και περισσότεροι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι σήμερα ή πρακτική του αρχιτέκτονα, μέσα στην έρημο των ευρωπαϊκών πόλεων, δεν μπορεί παρά να είναι άμυντική· ότι κύριο μέλημα του νέου επιστήμονα είναι να καταδείξει τις αντιφάσεις και το πολιτιστικό άδιέξοδο των σημερινών πόλεων και της υπάιθρου.

Πρόθεσή μου δεν είναι να υποστηρίξω ή να αντικρούσω αυτές τις άποψεις. Άλλωστε, αν εξαιρέσουμε όρισμένες άκραίες άπλουστεύσεις, τις περισσότε-

ρες φορές οι άποψεις αυτές περιγράφουν τις ύπάρχουσες καταστάσεις και τους άντικειμενικούς παράγοντες που τις διαμορφώνουν. Γι' αυτό άλλωστε και ζητήματα όπως ή ύποαπασχόληση, ή άντιφατική δομή του επαγγέλματος, ή νομοθεσία, κρατική πρωτοβουλία κ. λπ. είναι όλα ζητήματα που τίθενται στο έπίκεντρο του φετεινού συνεδρίου για μελέτη και συζήτηση. Οι περισσότερες άλλωστε εισηγήσεις παρατάξεων και μεμονωμένων συναδέλφων που άκούσαμε άσχολήθηκαν με τους άντικειμενικούς όρους άσκησης του επαγγέλματός μας.

Ύπάρχουν όμως και όρισμένες άντιλήψεις που όφείλονται στο θεωρητικό κλίμα της πόλης και της Σχολής όπου καθένας σπούδασε και διαμορφώθηκε. Το κλίμα αυτό διαπερνά συχνά το προβληματισμό ενός επαγγελματικού κλάδου και καμιά φορά είναι τόσο καθοριστικό όσο περίπου και οι άντικειμενικοί παράγοντες.

Θέλω λοιπόν να προτείνω στη συζή-

τηση μερικές σκέψεις για τή διαμόρφωση και τό χαρακτήρα του πρόσφατου θεωρητικού προβληματισμού από τόν οποιο κατάγονται οί σημερινοί προσανατολισμοί πολλών Εύρωπαϊών άρχιτεκτόνων: άπτά δείγματα αυτών των προσανατολισμών σέ μία όρισμένη θεωρητική και έπιστημονική παραγωγή τών τελευταίων έτών.

Πράγματι λίγο πριν και άμέσως μετά τό 1968, είναι γνωστό, πώς στή Γαλλία και τήν 'Ιταλία κυρίως, πολλαπλασιάστηκαν μελέτες και έρευνες άρχιτεκτονικής και πολεοδομίας. Τό φαινόμενο δέν ήταν άσχετο μέ τό γενικότερο κοινωνιολογικό προβληματισμό πού τόν ίδιο καιρό είχε άναπτυχθεί στίς χώρες αυτές.

Σέ ότι άφορούσε τήν εκπαίδευση, τό γενικό αίτημα του φοιτητικού κινήματος ήταν ή άνάπλαση των σπουδών μέ βάση τήν κοινωνική λειτουργία τής γνώσης και, καθώς ήταν φυσικό, τά κείμενα πού είχαν μεγαλύτερη επίδραση στό φοιτητικό προσανατολισμό ήταν γραμμένα από ιστορικούς και κοινωνιολόγους κυρίως ριζοσπαστικής και μαρξιστικής παιδείας.

Σ' αυτά άκριβώς τά κείμενα θέλω νά σταθώ γιατί ένώ ύπέδειξαν πολύτιμα μεθοδολογικά και έπιστημονικά εργαλεία για τήν άρχιτεκτονική παιδεία, ταυτόχρονα προκάλεσαν διχασμούς, διαφωνίες και γενικά έφεραν πολλή άμηχανία σέ θεμελιώδη ζητήματα τής άρχιτεκτονικής πρακτικής. Τό άποτέλεσμα ήταν μία περίεργη πόλωση συγγενικών άπόψεων σέ αντίθετα στρατόπεδα.

Τίς μελέτες και έρευνες πού άποτυπώνουν τόν προοδευτικό αυτό προβληματισμό στήν 'Ιταλία και στήν Γαλλία μπορούμε νά τίς κατατάξουμε σχηματικά σέ δύο θεματικές ενότητες. Καθεμία διεκδικεί τά σκήπτρα τής έπιστημονικότερης άνάλυσης και στήν έσωτερική συνέπεια τής καθεμιάς τους δύσκολα βρίσκει κανείς μεγάδια.¹

Οί συγκρούσεις όμως των δύο αντίληψεων στόν όρίζοντα τής επαγγελματικής πρακτικής, άντί νά προσδιορίσουν διαυγέστερα τίς θεωρητικές διαφορές, φέρνουν συνήθως πυκνότερη όμίχλη.²

Τά κύρια χαρακτηριστικά των δύο αυτών θεωρητικών στρατοπέδων, των δύο αντίληψεων πού μονοπωλούν τά τελευταία πέντε χρόνια τό άρχιτεκτονικό κοινό, και έπηρεάζουν καθοριστικά τήν εκπαιδευτική πολιτική στίς ξένες άρχιτεκτονικές Σχολές, είναι τά ακόλουθα: 'Η πρώτη μέ έπίκεντρο τήν

'Ιταλία χαρακτηρίζεται από τό ιστοριοκρατικό πνεύμα τής Σχολής τής Βενετίας. 'Η δεύτερη μέ έπίκεντρο τό Παρίσι χαρακτηρίζεται από τίς οικονομικές και κοινωνιολογικές θεωρήσεις πού κυριολεκτικά κατέκτησαν τήν σκέψη των Γάλλων φοιτητών και έπιστημόνων μετά τό 1968.

Οί θεωρητικοί τής ιστοριοκρατικής 'Ιταλικής Σχολής, έχοντας σάν άφετηρία τήν γόνιμη γκραμισιανή προβληματική για τή λειτουργία των διανοουμένων στήν οικοδόμηση του νέου πολιτισμού, και παραμένοντας συνειδητά στό είδικό πεδίο τής θεωρητικής έρευνας, επιδιώκουν τήν άνανέωση τής άρχιτεκτονικής γνώσης. Βασικό τους εργαλείο είναι ή έξονυχιστική κριτική έπισκόπηση των στυλιστικών ιδιωμάτων του άρχιτεκτονικού έργου σέ σχέση φυσικά μέ τίς κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες τής κάθε έποχής.

Φιλολογικά άμεμπτη αυτή ή τακτική άναλύει και είρωνεύεται αυτάρεσκα τά διάφορα ιδιώματα του σύγχρονου εκλεκτικισμού καταδεικνύοντας τίς πολλαπλές του άντιφάσεις.³

Στήν πολεοδομία, οί θεωρητικοί αυτής τής Σχολής διαφορίζουν τά πεδία εφαρμογής διαχωρίζοντας τήν ιδεολογική της λειτουργία από τόν τεχνικό της χαρακτήρα. 'Η προέκταση αυτής τής άντίληψης στά θέματα τής επαγγελματικής δεοντολογίας θέλει δηλαδή τόν σημερινό άρχιτέκτονα είτε καλλιτέχνη πρωτοπόρο και αυτοτιμωρούμενο είτε παθολόγο των συμπτωμάτων τής πόλης και έκτελεστή τής έκάστοτε τεχνικής διάγνωσης των δημοκρατικών φορέων τής.⁴

'Από τήν άλλη πλευρά οί θεωρητικοί τής γαλλικής Σχολής έχοντας ως άφετηρία όρισμένα μελετήματα για τή γαιοπόροδο και άπόπειρες μαρξιστών νά προσεγγίσουν τό φαινόμενο πόλη, έρμηνεύουν τό ζήτημα τής επαγγελματικής πρακτικής κοινωνιολογικά, δίνοντας προτεραιότητα σέ θέματα σχετικά μέ τόν έλεγχο τής παραγωγής του κτιστού και άκτιστου περιβάλλοντος και τήν πολιτική σημασία του ζητήματος τής στέγης.

Οί κοινωνιολόγοι άδιαφορούν ύπεροπτικά ή άμφισβητούν τήν ιδιαιτερότητα τής άρχιτεκτονικής γνώσης και περιορίζονται νά κατακρίνουν τή σημερινή λειτουργία του άρχιτέκτονα στους κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς.

'Η προέκταση τής άντίληψης αυτής στό θέμα τής επαγγελματικής δεοντολο-

1. 'Επειδή πρόκειται για εύρύτατη βιβλιογραφία άναφέρω ένδεικτικά μόνο μερικά βιβλία, όρθρα και περιοδικά: AA. VV La Città fabrica, contributi per una analisi di classe del territorio Milano, 1970. Bricoli B., Ciclo edilizio e sviluppo economico Parma 1968. Castells M., Luttes urbaines et pouvoir politique, éd. Maspéro, Paris 1973. Cavalli L., La città divisa, sociologia del consenso e del conflitto in ambiente urbano, Milano 1965. Daolio A., Le lotte urbane per la casa Padova 1972. Indovina F., Lo spreco edilizio. Delle Donne M., La città del capitale tra riformismo e rivoluzione «La critica sociologica» 1971 e 1972 nn. 20 E 21. Tafuri M., Per la critica dell' ideologia architettonica «Contropiano», 1969 n.I. Tafuri M. Teorie e storia dell' architettura, Bari 1973. Tafuri M., Progetto e utopia, Bari 1973. Τά περιοδικά «Espaces et societies», «Utopie», «Spazio e societa».

Ανάλογη πόλωση ύπήρξε τόν τελευταίο καιρό και σέ συζητήσεις άλλων έπιστημ. κλά — δων. Στήν διεθνή άρθρογραφία λ.χ. για τήν ιστορία των έπιστημών έχει διαπιστωθεί σοβαρή διάσταση άντίληψεων μέ έπιπτώσεις στή διεξαγωγή και στά πορίσματα τής έπιστημονικής έρευνας. "Όπως και στό παρελθόν άφορμή έδωσε πάλι ό 'Ισαάκ Νεύτων. 'Η άντιφατική και πολυδιάστατη έρευνητική του ιδιοφυΐα έχει διχάσει τους ιστορικούς. 'Ορισμένοι άποδίδουν τίς έφευρέσεις στίς είδικές έρευνες πού έκανε για τήν Φυσική, για τά Μαθηματικά και όπωσδήποτε πάντοτε μέσα στά όρθολογικά πλαίσια συγγενών έπιστημών. "Άλλοι ιστορικοί (ός πούμε κοινωνιολογικής τάσης) ύποστηρίζουν άντίθετα ότι καθοριστική σημασία για τήν έκβαση των έρευνών του είχαν οί ιδεολογικές του άποκλίσεις και ιδιαίτερα ή γνωστή μυστικιστική του έφεση για τή μελέτη τής 'Αλχημείας και τής 'Αγίας Γραφής. 'Η πόλωση πού δημιουργούν οί δύο αυτές άντιθετικές έρμηνείες τής ιστορίας των έπιστημών κινδυνεύει νά διαιωνίσει ένα νεοακαδημαϊκό τέλμα. Οί δύο ιστορίες των έπιστημών, (ή πρώτη έχοντας σάν γνώμονα τήν έσωτερική λογική τής έφεύρεσης και ή δεύτερη τήν κοινωνιολογία τής έπιστημονικής έρευνας) περιορίζουν τήν έφευρετική διαδικασία σέ θεωρητικά σχήματα όπου δέν χωρά.

γίας, χωρίζει τόν αρχιτέκτονα στά δύο. Καθώς δηλαδή από τή μιὰ πλευρά επιβάλλεται ή επιμελής κατάδειξη τών αντιφάσεων στην συνδικαλιστική και πολιτική του λειτουργία, και από τήν ἄλλη παραμονεύει ή σκληρή βιοποριστική ανάγκη, γιά τόν συνεπή αρχιτέκτονα δέν μένει παρά τό ήθικό δίλημμα τῆς συμμετοχῆς του ή όχι στους κρατικούς και ιδιωτικούς μηχανισμούς.

Πρέπει νά αναφερθεῖ ότι και οἱ δύο θεωρητικές σχολές διατυπώνουν τήν ἀνάγκη μιᾶς εὐρύτερης μορφωτικῆς στρατηγικῆς γιά τήν οἰκοδόμηση ενός νέου πολιτισμοῦ.

Ταυτόχρονα όμως και οἱ δύο αὐτές τάσεις ἐπιδιώκουν τήν πολιτικοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς γνώσης. Ὡστόσο, στό βάθος παραγνρίζουν τά ιδιαίτερα συστατικά τῆς: τό συντακτικό τῆς, τήν γραμματική τῆς, τήν ἰθαγένεια τῶν ρυθμῶν τῆς.

Αὐτό εἶναι βέβαια και παράδοξο και ἀντιφατικό γιατί ἔτσι δέν ἀλλάζει σέ τίποτα ή σύσταση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου. Μένει ἀνέπαφη δηλαδή ή ἐμφανῆς ἰδεολογική ἔκφραση ενός ἐπαγγέλματος.³ Μποροῦμε νά ποῦμε ότι ή παραγνώριση τῆς ἱστορικῆς ἰθαγένειας και ή ὑποτίμηση τῆς ἰδεολογικῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου εἶναι πράγματι οἱ δύο βασικές ἀπλουστεύσεις στά κείμενα και τῶν δύο συγγραφικῶν στρατοπέδων.

Πῶς ἐκφράζεται ή ἔλλειψη ἱστορικῆς ἰθαγένειας;

Ἐνῶ π.χ. ή σχέση ἀρχιτεκτονικῆς παιδείας και λαϊκῆς πρωτοβουλίας ἔχει σέ κάθε χώρα διαφορετικό χαρακτήρα, ἀνάλογα μέ τήν πολιτιστική παράδοση τῆς κάθε πόλης, οἱ δύο αὐτές θεωρητικές τάσεις, ἐπιδιώκοντας νά καλύψουν ἕνα εὐρύ φάσμα ριζοσπαστισμοῦ, ἐξισώνουν σχηματικά τήν καταγωγή τῶν ζητημάτων στό ὄνομα ενός ἰδιότυπου ριζοσπαστικοῦ διεθνισμοῦ. Ἐτσι βλέπουμε ἕνα βιβλίο, γιά τούς ἀγῶνες στίς παραγκοπόλεις τῆς Χιλῆς, νά χρησιμοποιεῖται ἀτόφιο ἀπό Ἰταλό συγγραφέα γιά τά «αὐθαίρετα» τῆς Ρώμης, ἕνα παράδειγμα «συνηγορικῆς πολεοδομίας» (advocacy planning) στό Χάρλεμ ἐμπνέει γαλλικές και Ἰταλικές μελέτες γιά ἀγῶνες πόλεων στό Παρίσι, στό Μιλάνο, στή Ρώμη κ.ο.κ.

Μέ ἀνάλογη φυσικά λογική οἱ Ἑλβετοὶ ἱστορικοστῆς ἐφαρμόζουν στή Ζυρίχη μιὰ στυλιστική ἀνάλυση πού γεννήθηκε στό κλίμα τῶν ἰταλικῶν πόλεων ἀπό ἔντελῶς ἄλλες πνευματικές συνιστώσες.

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἐκφράζεται συγκεκριμένα ἀπό τούς ἱστοριοκράτες και τούς κοινωνιολόγους ή ὑποτίμηση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου.

Οἱ σοβαρότεροι σύγχρονοι ἱστορικοὶ δέχονται ότι ὁ κτιριακός πολιτισμός ενός τόπου, δέν ἐκφράζει μόνο τούς τρόπους και τά μέσα παραγωγῆς μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλά, ἐκφράζει ταυτόχρονα τίς ἰδεολογίες τῆς, τίς ταξικές τῆς ἀντιφάσεις και ἀντιθέσεις, τίς ταξικές σχέσεις και τίς σχέσεις ἐξουσίας.⁶ Ἄν ὅμως αὐτό ἰσχύει, τότε ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς ἔρευνας θά ἔπρεπε νά εἶναι τόσο ὁ ἴδιος ὁ σχεδιασμός ενός ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου τουλάχιστον ὅσο και ή ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν τῆς παραγωγῆς του. Κανένα ὅμως ἀπ' αὐτά τά ἔρ-

Μόσχα, στή διάρκεια τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, στή Βαρκελώνη στή διάρκεια τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου πρὶν ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο, ὅταν ἀρχιτέκτονες σέ -συνεργασία μέ τό σοσιαλιστοκομμουνιστικό και τό ἀναρχικό συνδικάτο τῶν ἐργαζομένων ἐκπόνησαν προτάσεις γιά ρυθμιστικά σχέδια: ἀναφέρομαι, τέλος, στήν εὐρύτερη περιοχή τοῦ Παρισιοῦ ἀπό τό '36 ὡς τό '39, χρόνια στή διάρκεια τῶν ὁποίων ή κυβέρνηση τοῦ Λαϊκοῦ μετώπου ἀνέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες γιά τήν οἰκοδόμηση σχολικῶν κτιρίων, ἐργατικῶν οἰκισμῶν κ.λπ. Στή διαμόρφωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς νοοτροπίας στήν κάθε πόλη σημασία εἶχε, τότε ὅπως και τώρα, ή τοπική πολιτιστική τῆς παράδοση και ὄχι τά

γα δέν μιλά γιά τό γίγνεσθαι τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου. Οἱ θεωρήσεις τους σταματοῦν λίγο πρὶν και ἀρχίζουν ἀμέσως μετά τήν ἐκπόνησή του. Γι' αὐτό και περιγράφουν προβλήματα, ποτέ ὅμως παραδείγματα, ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ. Ὡστόσο τό πρόσφατο παρελθόν τῶν Εὐρωπαϊκῶν πόλεων εἶναι ἱστορία νωπή και ἐπίκαιρη και γιά τά σημερινά μας οἰκιστικά προβλήματα. Ἀναφέρομαι κυρίως στήν ἐποχή τοῦ Μεσοπολέμου ὅταν, σέ διάφορες πόλεις τῆς Εὐρώπης, οἱ ἀρχιτέκτονες, ἀναμετρήθηκαν μέ ζητήματα μεταβολῆς τῶν οἰκισμῶν σέ συνεργασία μέ τίς τοπικές διοικήσεις και σέ συνάρτηση μέ τό αἶτημα τῆς ἐργατικῆς τάξης νά συμμετάσχει στή δημόσια ζωή. Πρόκειται γιά τίς ἐμπειρίες τῶν λαϊκῶν και δημοκρατικῶν διοικήσεων τῶν δεκαετιῶν '20 και '30: Στή Βιέννη ἀπό τό 1922 ὡς τό 1932, στήν

θεωρητικά σχήματα τοῦ πολυεθνικοῦ «Μοντέρνου Κινήματος».

Ἄν βγοῦμε ἀπό τά διεθνή αὐτά σχήματα τότε ή εἰκονογραφική μυθολογία τοῦ Δημήτρη Πικιώνη και ή ἰδεολογική τῆς ἀπομάκρυνση ἀπό τή διεθνή μόδα τῆς ἐποχῆς του, εἶναι σελίδες πρωτοποριακές και σήμερα ἀκόμα ἐπίκαιρες.⁷

Τό 6ο πόρισμα τοῦ προηγούμενου συνεδρίου διατύπωνε σάν ἀναγκαία πρό- ὑπόθεση γιά τήν ἐπίτευξη τῶν πολεοδομικῶν μεταρρυθμίσεων τήν ἐνίσχυση τῆς Αὐτοδιοίκησης.⁸ Τήν ἀνάγκη δηλαδή νέων θεσμῶν γιά τήν ἔκφραση τῆς Λαϊκῆς πρωτοβουλίας και τήν παραγωγή Ἄρχιτεκτονικῆς γνώσης.

Ἐχω τήν αἴσθηση ότι και στό φετεινό Συνέδριο, κεντρικά αἰτήματα παραμένουν τά ἴδια. Και εἶναι φανερό ότι, γιά νά δημιουργηθεῖ νέα ἀρχιτεκτονική γνώση,

επείγει νά αναθεωρηθούν όλοι οί θεσμοί πού σχετίζονται μέ τήν άσκηση του άρχιτεκτονικού επαγγέλματος και μέ τίς πολεοδομικές ρυθμίσεις. Πράγματι, οί οικονομικές και κοινωνικές εξαρτήσεις, τό θεσμικό πλαίσιο, ό πελάτης, τά μονοπάτια, οί κανονισμοί, όλα αυτά είναι παράγοντες δεσμευτικοί πού συχνά προσδιορίζουν και τόν προσανατολισμό και τίς λεπτομέρειες ακόμα τής καθημερινής επαγγελματικής πρακτικής.

Υπάρχει, όμως, και ένας πολύ γενικότερος παράγοντας πού άποτελείται από συγκεκριμένες παραδοχές και άξίες και πού έχει νά κάνει μέ τήν νοοτροπία και τά βιώματα του ανθρώπου άρχιτέκτονα.

Οί άξίες αυτές εκφράζονται μέ όρισμένα μορφολογικά και στυλιστικά στοιχεία τά όποια του άρέσουν και πού ό ίδιος επιβάλλει μέ τόν δικό του τρόπο, υιοθετώντας εκφραστικές τεχνοτροπίες στην άσκηση του επαγγέλματος του. Η ιδεολογία του άρχιτέκτονα, εκτός από θέσεις και άπόψεις, εμπειριές, κάποιους ειδικούς εκφραστικούς τρόπους και, όπωσδήποτε, όρισμένα στυλ. Αυτές οί προσωπικές προτιμήσεις — ή ιδιαίτερη μορφολογική ιδεολογία του — πιστεύω πώς είναι σημαντικές άκριβώς όσο και οί οικονομικές εξαρτήσεις πού τόν καθορίζουν σαν επαγγελματία. Είναι επίσης βέβαιο ότι αυτές οί προτιμήσεις — τά μορφολογικά δηλαδή και τά στυλιστικά στοιχεία πού τόν εκφράζουν — δέν όφείλονται μόνο στη δημιουργική του αίσθηση. Προέρχονται κυρίως από τέσσερις παράγοντες:

— Ο πρώτος είναι ή γενικότερη παιδεία τής εποχής του και τόν καθορίζει όσο περίπου και τούς άλλους ανθρώπους.

— Ο δεύτερος είναι οί πανεπιστημιακές του γνώσεις και τά βιβλία πού διάβασε. Είναι δηλαδή ό τρόπος πού έμαθε νά σχεδιάζει, τό πώς περίπου έμαθε νά του άρέσουν ή νά μήν του άρέσουν όρισμένα στυλ και όρισμένες συνθέσεις.

— Τρίτος παράγοντας είναι ό θαυμασμός γιά όρισμένα πρότυπα πού είτε προέρχονται από τίς χώρες τής Ευρώπης είτε από έλληνικά κτίσματα άλλων εποχών. Πρόκειται δηλαδή γιά τήν δοκιμασία ανάμεσα στην *έλληνικότητα* (όταν τά

πρότυπα π.χ. είναι οί παραδοσιακοί οικισμοί) και τήν κοσμοπολιτική έφεση πρός τίς ξένες δομικές τεχνολογίες.

— Τέλος, υπάρχει ό παράγοντας πού πηγάζει από τίς άτομικές άξίες του καθένα. Από τά προσωπικά του βιώματα. Από τούς δρόμους και τά σπίτια τής πόλης πού έζησε. Οί σημερινοί Αθηναίοι, άς πούμε οί περισσότεροι τής γενιάς μου, μεγαλώσαμε σε διαμερίσματα πολυκατοικίας κάπου ανάμεσα στό Hilton, στό Πετράλωνα και στό φυμέ τζάμια του κέντρου τής Αθήνας.

Αυτά τά βιώματα έχουν έγγραφει στό ύποσυνείδητο όπως άκριβώς και ή γλώσσα.

Θέλω νά πω ότι ή άρχιτεκτονική γλώσσα πού ξέρουμε είναι ή γλώσσα του κτιριακού πολιτισμού πού μάς έχει έγγραφει. Είναι τό τριάρι, τό τσασάρι, τό δίοροφο. Είναι ή πολυκατοικία. Τόν πο-

3. Πρβλ. Manfredo Tafuri, «Les Bijoux indisciplinés» Εισαγωγή στη μονογραφία «Five Architects N.Y.», Officina edizioni, Roma, 1976.

4. Πρβλ. Manfredo Tafuri «Due culture architettoniche» εφημερίδα «Paese Sera» 3-4, 1976

5. Τό 1934 ό Walter Benjamin άπευθυνόμενος στους προοδευτικούς συγγραφείς έλεγε ότι ένας διανοούμενος παρά τήν άντικειμενική προλεταριοποίηση του, όσο και άν τό θέλει δέν πρόκειται ποτέ νά γίνει προλετάριος γιατί τόν συνδέει μέ τήν άστική τάξη μία κοινή ένοχή: τό πρόνιομο τής μόρφωσης. Η λειτουργία του λοιπόν είναι πολιτική άν και έφόσον πολιτικοποιήσει τά ειδικά εργαλεία τής δουλειάς του· μόνον έφόσον δηλαδή καταφέρει νά μεταβάλει τήν λειτουργία και τήν σύσταση του μυθιστορήματος, του δράματος, των ποιημάτων. (Πρβλ. L'Autore come produttore, σελ. 216, στό βιβλίο του Walter Benjamin, Avanguardia e rivoluzione, -Saggi Sulla letteratura, έκδοση Einaudi, Torino 1973).

6. Προβλ. Fernand Braudel «Capitalismo e civiltà materiale» έκδοση Einaudi, Torino 1973 και Pierre Vilar, Storia marxista, storia in costruzione, 1973 στό βιβλίο «Problemi di metodo storico», επιμέλεια Fernand Braudel, Bari, 1975

7. Γράφει σχετικά ό Καθ. Ι. Λιάπης στό εισαγωγικό σημείωμα του άφιερώματος στον Πικιώνη: Στην υπερτροφική άνάπτυξη του αναλυτικού πνεύματος και στην επιδίωξη περιπτώσεων έπιλύσεων, διείδε, πολύ πριν από τούς άλλους, τόν κίνδυνο πού οδηγεί στό μηχανοποιημένο πνεύμα και στην πνευματική ίσοπέδωση του ανθρώπου τής εποχής μας. Με ψυχική και πνευματική ένταση, πέρα από τά επιμέρους κτιριολογικά και κατασκευαστικά προβλήματα, προσπάθησε νά δώσει άπάντηση στό βασικό πρόβλημα πού άπασχολεί πάντα τήν άρχιτεκτονική και συγκροτεί τήν πνευματική της ουσία: στό εκφραστικό της πρόβλημα.

1. Λιάπης, «Δημήτρης Πικιώνης (1887 - 1968)», «Αρχιτεκτονικά θέματα», ν. 3, 1969, σελ. 77.

8. Πρβλ. Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών. «Πόρισμα F' Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1966, έκδοση ΣΑΔΑΣ, σελίδα 10

λιτισμό μας μπορούμε βέβαια να τον άμφισβητήσουμε, να τον καταδικάσουμε, να τον άρνηθοίμε. Μπορούμε και να τον άντικαταστήσουμε; Μπορούμε. Αυτό όμως δέν είναι αυτόνοτό.

Όταν δηλαδή μέ τήν ύποτίμηση τοί σχεδιασμοί τό ζήτημα μετατοπίζεται και ή συζήτηση παραμένει μόνο στό κοινωνικό—θεσμικό—οίκονομικό επίπεδο, νέα γλώσσα, δέν ύπάρχει· γιατί άπλούστατα κανείς δέν θέλει να τήν συντάξει. Και ναί μέν ύπάρχει τό πρόβλημα τής εξάρτησης τοί επαγγέλματος από ιδιωτικούς και κρατικούς μηχανισμούς, αλλά χωρίς νέα γλώσσα χωρίς νέα σχέδια και μορφές, χωρίς τήν άποτίναξη τοί κοσμοπολιτισμοί, τοί φολκλορισμοί, τής «ιδεολογίας τής πολυκατοικίας», χωρίς δηλαδή έμπρακτη κριτική και άνάπλαση έκφραστικών μέσων, ό επαγγελματίας καταργεί τόν παιδαγωγικό του ρόλο. Παύει να είναι ειδικός. Παύει να μεταδίδει στους άλλους τίς πολιτισμικές άξίες πού μόνο εκείνος, μέσα του, ξέρει ότι έκφράζονται — έστω στό σχέδιο και μόνο — και μέ σπίτια και μέ δρόμους και μέ πλατείες. Παύει λοιπόν να είναι ειδικός και κρύβεται. Σωπαίνει. Αυτό όμως δέν είναι άλήθεια.

Κανέναν άρχιτέκτονα δέν έπαψε να έχει προτιμήσεις έπειδή τό ύπαγόρευσαν κάποτε έξωτερικές συνθήκες. Μόλις μπορεί, σάν άνθρωπος και σάν επαγγελματίας, έκφράζει αυτό πού τοί άρέσει. Τι ότι αυτό άκριβώς συμβαίνει φαίνεται πολύ καθαρά κυρίως σε κείνες τίς περιπτώσεις όπου ενώ δέν ύπάρχουν οικονομικές δεσμεύσεις πολλοί άρχιτέκτονες υιοθετούν λύσεις όί όποιες δέν είναι τίποτε άλλο από τήν προσωπική τους προτίμηση. Μέ τά ίδια χρήματα τό κτίριο θά μπορούσε να γίνει έτσι ή άλλως. Γίνεται όμως έτσι γιατί ό άρχιτέκτονας σχεδίασε τό στυλ πού τόν έκφράζει. Τό σχέδιο αυτό είναι ή παιδεία του. Είναι ή ιδιαίτερη μορφολογική του ιδεολογία. Γιατί παρά τούς κοινωνικούς προσδιορισμούς τοί επαγγέλματος του, ό άρχιτέκτονας δέν είναι ποτέ παθητικό ύποκείμενο. Όταν μάλιστα δέν μπορεί να κάνει άλλως συμμετέχει και ό ίδιος — γεμάτος τύψεις — στην εύρύτερη πολιτιστική καθίτηση.

Όλα αυτά είναι θλιβερά, έγραψε πρόσφατα ό Γιάννης Τσαρούχης μέ άφορμή τό γκρέμισμα νεοκλασικών σπιτιών, και δείχνουν τό ξεχαρβάλωμα ενός έθνους, όπου τό παράδειγμα τής μαζοποίησης τοί λαοί τό έδωσαν ή άρχουσα τάξια. Η

συζήτηση, λοιπόν περί νεοκλασικισμού, δέν είναι καθόλου συζήτηση γιά ένα χόμπυ ειδικό, όπως θά ήθελαν να τό έκφυλίσουν μερικοί, αλλά γιά κάτι πού άφορά κάτι πολύ βαθύτερο. Δέν πρόκειται να άσχοληθοίμε σάν συλλέκτες, μέ μία εύρωπαϊκή μόδα πού ένας ξένος βασιλιάς έφερε στην Ελλάδα (μία μόδα έστω κοσμοϊστορικής σημασίας και μεγάλης διάρκειας), αλλά γιά κάτι πολύ σπουδαιότερο, γιά τήν καταστροφή τής έθνικής μας συνείδησης, ενός λαοί πού άλλοτε ήξερε να έκλέγει, να φιλτράρει και να έρμηνεύει...

Είναι γνωστό πώς ό καλλιτέχνης χρησιμοποιεί τήν ιστορία άλλγορικά. Στη ζωγραφική του όπως και στο θέατρο π.χ. μιλά συνήθως γιά ό, τι συμβαίνει σήμερα.

Στη βουβή όμοιομορφία τών κτιρίων ό Τσαρούχης αντίτάσει τήν πολιτιστική ευθύνη τής άρχιτεκτονικής παιδείας, στην ίσοπέδωση τοί μεταπολέμου μιάν άλλη ιδεολογική λειτουργία τής Αρχιτεκτονικής έκφρασης. Από αυτή τήν άποψη τό πρόβλημα τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής μας γλώσσας παραμένει άνοιχτό και ή συζήτηση γιά τά σύγχρονα ελληνικά στυλ είναι ζήτημα ιδεολογικό και πολιτιστικό. Ζήτημα, δηλαδή, άρχιτεκτονικής παιδείας και γλώσσας. Κανείς άλλωστε δέν θέλει γοργόνες στα μπαλκόνια και άκροκέραμα όπως βέβαια κανείς δέν συμεριζεται τήν κατάρτησης τής ιστορικής μνήμης από θαυμασμό γιά τά ξενόφερα φωμέ τζάμια.

Ύπάρχει όμως σήμερα άλλη γλώσσα ντόπια; Και αν ναί, ποιός και ποτε θά τή χρησιμοποιήσει στα επαγγελματικά ζητήματα; Ποιός θ' άρχίσει να τήν μιλά; Ό λαός, ή κυβέρνησης, ή άντιπολίτευση, ή έμεις όί άρχιτέκτονες; Όί προϋποθέσεις ύπάρχουν. Ύπάρχουν όμως και όι δικές μας ιδεολογικές προκαταλήψεις.

Δέν είναι πρωτοτυπία αν πούμε ότι πολλοί άρχιτέκτονες τής μεταπολίτευσης, σάν φυσιογνωμίες τουλάχιστον, έχουμε συγγενή μορφολογικά χαρακτηριστικά. Λίγο πολύ μοιάζουμε. Ένας σημερινός προοδευτικός π.χ. επαγγελματίας ή ντύνεται άτημέλητα ή όταν ντύνεται κομψά—σπόρ άποφεύγει να βάλει κάλτσες άσσορτί μέ τή γραβάτα και όπωσδήποτε δέν άκολουθεί τήν μόδα τής βιτρίνας. Δέν χρειάζεται φαντασία γιά να ύποθέσουμε ότι ένας άριστερός λ.χ. άρχιτέκτονας πηγαίνει να δεί Σκούρη και Τρωάδες και δέν πηγαίνει στην Βουγιουκλάκη, ότι διαβάσει «Πολίτη» και δέν διαβάσει «Ντομινό». Όλες αυτές όί συμπεριφορές μαζί μέ άλλες και μαζί

μέ τήν ψήφο του τόν όρίζουν γενικά σάν προοδευτικό. Θά ήταν άπλοϊκό όμως να ύποθέσουμε ότι άντίθετα ένας συντηρητικός διανοούμενος πού ψηφίζει άς πούμε «Νέα Δημοκρατία» τρελαίνεται γιά τή Βουγιουκλάκη, ότι ντύνεται κακόγουστα και ότι δέν βλέπει κι αυτός τά «κομμάτια και θρύψαλα». Μία τέτοια σκέψη θά ήταν παρηγοριά στόν άρρωστο και έθελουφλία. Γιατί ενώ σάν άρχιτέκτονες—πολίτες—ψηφοφόρους μάς χωρίζουν συχνά όι διαφορετικές πολιτικές προτιμήσεις, τήν ίδια στιγμή μάς συνδέει σάν άνθρωπος—άρχιτέκτονες, (υπερκομματικά θά έλεγα) κάτι πολύ πιο δυνατό από τά σωματειακά και τά κομματικά μας προβλήματα.

Συνδυετικό μας στοιχείο και ιδεολογικό μας έμβλημα είναι τά κτίρια πού χτίζουμε ή πού σχεδιάζουμε στο χαρτί. Η τσιμεντόχρωμη μονοτονία τών δρόμων, τά τζαμιά σταθαιά, τά φανταζι μάρμαρα στα παρτέρια τών εισόδων, τά πνευματικά κέντρα—άλσύλια, όί ελαφρολαϊκές νησιώτικες καμάρες, ή βεράντα μέ τήν κολώνα στη γωνία και όι άρχοντολαϊκές βίλες τών προαστείων, όλα αυτά τά άρχέτυπα τής επαγγελματικής μας ιδεολογίας εικονογραφούν μία κοινή ιδεολογική γλώσσα. Τό κοινό έκφραστικό μας ιδίωμα.

Πρόκειται δηλαδή γιά τό κυρίαρχο σημερινό ελληνικό στυλ πού υιοθετείται σε πόλη και σε ύπαιθρο, όμόφωνα, από άνθρωπος μέ διαφορετικές ή και μέ έκ διαμέτρου άντίθετες θεωρητικές και πολιτικές άπόψεις.

Αυτό όμως είναι παράδοξο.

9. Τό γράμμα τοί Τσαρούχη γράφτηκε στις 15. 4. 77 και άπόσπασμά του δημοσιεύτηκε στο άρθρο τής Μαρίας Καραβία «Άκροκέραμα, σιδερένια μπαλκόνια, άμφορείς και αγάλματα. Τό βιβλίο τοί Σ. Σκοπελίτη «Νεοκλασικά έρείπια «ζωντανεύει τό παρελθόν» Η Καθημερινή 1. 1. 1978.